

**ANALIZA PORÓWNAWCZA KOMUNIKACJI
JĘZYKOWEJ U OSOBY Z AUTYZMEM
I Z PRAWIDŁOWYM ROZWOJEM MOWY**

Marta Jamioł

SPIS TREŚCI:

Wstęp	3
Rozdział I. Rozwój mowy dziecka	4
1. Kształtowanie się mowy w okresie prenatalnym.....	4
2. Etapy rozwoju mowy dziecka.....	6
2.1. Okres niemowlęcy.....	6
2.2. Okres żłobkowo – przedszkolny.....	8
2.3. Okres wczesnoszkolny.....	9
Rozdział II. Mowa osób z autyzmem	11
1. Autyzm – obraz kliniczny.....	11
2. Zaburzenia w komunikowaniu się osób z autyzmem.....	12
Rozdział III. Metodologia badań własnych	17
1. Cel, problemy badawcze, hipotezy.....	17
2. Metody, techniki, narzędzia badawcze.....	18
3. Miejsce, organizacja i przebieg badań.....	19
Rozdział IV. Prezentacja wyników badań	20
1. Cechy komunikacji językowej dziecka z prawidłowym rozwojem mowy.....	20
2. Cechy komunikacji językowej dziecka z autyzmem.....	22
Rozdział V. Dyskusja w oparciu o wyniki badań własnych	25
Bibliografia	27
Aneks	29

Wstęp

Komunikacja językowa stanowi ważny element funkcjonowania społecznego. Zdecydowana większość, jeśli nie wszystkie aspekty codziennego życia wymagają od nas wchodzenia w różne interakcje z innymi. Dlatego niezbędną sprawą jest umiejętność werbalnego porozumiewania się. Zdolności tych każdy człowiek nabywa w toku rozwoju – początki sięgają już życia prenatalnego, a proces doskonalenia tych umiejętności trwa właściwie przez całe życie. W przypadku dzieci, których rozwój mieści się w granicach normy, umiejętności komunikacyjne nie odbiegają od normy. Dziecko uczy się nawiązywania i odwzajemniania interakcji w sposób naturalny i podobnie opanowuje umiejętność społecznego funkcjonowania w różnych jego aspektach. Inaczej wygląda sytuacja dzieci z autyzmem. One nie mają motywacji do nabywania kompetencji społecznych w ogóle, a tym bardziej do komunikowania się z innymi. Społeczne funkcjonowanie dziecka z autyzmem we wszystkich jego zakresach, aby było skuteczne i doprowadziło do pożądanego rezultatu, jest procesem długim, zaplanowanym i przeprowadzanym stopniowo według określonych reguł.

Niniejsza praca jest próbą ukazania komunikacji językowej dwóch dziewięcioletnich chłopców: z prawidłowym rozwojem mowy i autyzmem oraz dokonania analizy porównawczej. W pierwszym rozdziale przedstawione zostały informacje na temat etapów rozwoju mowy dziecka od okresu prenatalnego, przez etap niemowlęcy, żłobkowo – przedszkolny, do wczesnoszkolnego. Drugi rozdział poświęcony jest zagadnieniom związanym z autyzmem; przedstawione tu zostały definicja, kryteria diagnostyczne, podstawowe symptomy. W rozdziale tym opisane zostały również zaburzenia w komunikowaniu się, jakie przejawiają osoby dotknięte tą niepełnosprawnością. W rozdziale metodologicznym przedstawiony został cel pracy, problemy badawcze i hipotezy. Zaprezentowano wykorzystane metody, techniki i narzędzia badawcze. Ostatnie rozdziały zawierają prezentację wyników badań oraz krótką dyskusję. Zawarte zostały tu informacje dotyczące cech komunikacji językowej dziecka z prawidłowym rozwojem mowy oraz autyzmem. Ostatni rozdział stanowi podsumowanie i próbę interpretacji wyników.

Rozdział I

Rozwój mowy dziecka

1. Kształtowanie się mowy w okresie prenatalnym

Zainteresowanie rozwojem prenatalnym oraz jego wpływem na późniejszy progres intelektualny, psychoruchowy oraz językowy jest duże. W siódmym tygodniu życia płodowego powstają w mózgu pierwsze synapsy, a w trzecim miesiącu mózg jest aktywny. W okresie prenatalnym mózg rozwija się i udoskonala w sposób specyficzny i niepowtarzalny, wykazując indywidualne cechy osobnicze. W tym czasie rozpoczyna się także proces wykształcania się otoczki mielinowej. Do końca szóstego miesiąca życia płodowego mózg wyposażony jest w odpowiednią liczbę zwojów nerwowych¹.

W tym czasie trwa proces mielinizacji włókien nerwowych odpowiedzialnych za ruchy artykulacyjne, który wydłuża się poza okres prenatalny, ponieważ praca mięśni odpowiedzialnych za artykulację wymaga dużej precyzji i potrzebuje sprawnych nerwów zaopatrzonych w odpowiednią warstwę otoczki tłuszczowej – osłonki mielinowej².

W okresie życia płodowego odbywa się również rozwój półkul mózgowych. Z badań przytoczonych przez Młynarską³ wynika, że praworęczność i zlateralizowanie mowy w lewej półkuli mózgu są zdeterminowane genetycznie, a rozwój mózgu w życiu płodowym uzależniony jest w dużym stopniu od środowiska wewnątrzmacicznego: hormonalnego oraz metabolicznego. Autorka⁴ podkreśla również, że w tym czasie tworzą się i intensywnie rozwijają układy i narządy: oddechowy, fonacyjny oraz artykulacyjny. Powstają płuca, krtań i nasada. Pomiędzy szóstym i siódmym tygodniem życia rozpoczynają pracę mięśnie i nerwy aparatu artykulacyjnego. Najwcześniej na dotyk reaguje górna warga, a następnie okolice szczęki i żuchwy. Drażnienie warg natomiast powoduje ich zamykanie i ruchy połykania. W siedemnastym tygodniu

¹ M. Młynarska, Autyzm w ujęciu psycholingwistycznym, Wrocław, 2008, s.16.

² T. Zaleski, Opóźniony rozwój mowy, Warszawa, 1992, s. 12.

³ M. Młynarska, Autyzm w ujęciu psycholingwistycznym, Wrocław, 2008, s. 16.

⁴ Tamże, s.17.

dziecko uwypukla i zaokrągla wargi do przodu, stopniowo ćwicząc ich ruchy ssące. Pod koniec trzeciego miesiąca życia płodowego dziecko zdolne jest do płaczu, ponieważ ma w pełni wykształcone więzadła głosowe. Istotną rolę w procesie wytwarzania dźwięków mowy spełnia połykanie wód płodowych. Ruchy generowane podczas połykania pozwalają na trening oddechowy, który polega na nabieraniu i wypieraniu wód. Te same ruchy są niezbędne po urodzeniu podczas wdychania i wydychania powietrza (również podczas mówienia). W okresie prenatalnym dziecko ćwiczy ruchy oddechowe, dzięki czemu może wydać pierwszy krzyk po urodzeniu.

Kaczmarek⁵ podkreśla znaczenie słuchu, który rozwija się bardzo wcześnie w okresie życia płodowego. Organ ten, niezbędny do naturalnej nauki mowy, przy urodzeniu jest całkowicie gotowy do pracy. Ucho zewnętrzne jest funkcjonalnie sprawne, ósmy nerw słuchowy optymalnie zmielinizowany, a słuchowe ośrodki w korze mózgowej gotowe do przekazywania i odbierania impulsów nerwowych. Z przytoczonych przez Młynarską⁶ badań wynika, że dziecko w okresie płodowym odbiera melodię, akcent, rytm i natężenie dźwięków i dzięki temu przyswaja prozodię języka, którym otoczenie posługiwało się przed jego narodzeniem. Ponadto dobrze słyszy głos swojej matki, dzięki czemu ćwiczy różnicowanie cech fizycznych dźwięku. Kaczmarek⁷ również zwraca uwagę na fakt, że dziecko w okresie prenatalnym uczy się i zapamiętuje głos swojej matki. Dlatego też ogromne znaczenie ma śpiew matki, intonacja jej głosu, mówienie do dziecka. Okres życia płodowego to czas, w którym kształtują się podstawy późniejszego rozwoju mowy. U dziecka kształtowane są wówczas sprawności przedjęzykowe, które są niewystarczającym ale koniecznym warunkiem kształtowania się mowy, a co za tym idzie – niezbędnym warunkiem uczestnictwa w życiu społecznym.

⁵ L. Kaczmarek, *Nasze dziecko uczy się mowy*, Lublin, 1977, s. 11

⁶ M. Młynarska, *Autyzm w ujęciu psycholingwistycznym*, Wrocław, 2008, s. 18.

⁷ L. Kaczmarek, *Nasze dziecko uczy się mowy*, Lublin, 1977, s. 10.

2. Etapy rozwoju mowy dziecka

2.1. Okres niemowlęcy

Okres niemowlęcy trwa od urodzenia do ukończenia pierwszego roku życia. Proces kształtowania się mowy rozpoczyna się u noworodka praktycznie wraz z pierwszym krzykiem i oddechem, jednak jego wynik jest uzależniony od stymulacji dostarczanej dziecku przez otoczenie. Jest to okres, kiedy dziecko nie używa jeszcze języka w sposób zgodny z jego funkcją komunikacyjną ale wszystko to, co dzieje się w obrębie aparatu artykulacyjnego oraz w zakresie analizatorów, stanowi podstawę do rozumienia mowy i komunikowania się z otoczeniem. Jurkowski⁸ podkreśla, że niemowlę jest bardzo ekspansywne emisyjnie, wydając wiele dźwięków o zróżnicowanym nasileniu. Istotne znaczenie ma tutaj modulacja głosu i występowanie różnych jego form – od krzyku, przez płacz, do kwilenia i gaworzenia. Spośród różnych zachowań głosowych za najważniejsze autor uznaje wczesne wokalizacje. Cieszyńska i Korendo⁹ uważają, że bardzo ważnym etapem nabywania języka jest wydawanie odgłosów przypominających mowę, który zaczyna się już pod koniec drugiego miesiąca życia. Etap ten trwa kilka miesięcy, w czasie których dziecko uczy się artykułowania kolejnych dźwięków, znanych z mowy, którą słyszy. Jako pierwsze w rozwoju języka dziecka pojawiają się samogłoski. Pod koniec czwartego miesiąca repertuar wydawanych dźwięków zwiększa się, pojawiają się wówczas pierwsze spółgłoski. Są to spółgłoski prymarne „p”, „b”, „m”, z których dziecko w toku rozwoju buduje pierwsze słowa: „baba”, „mama”, „papa”. W wieku pięciu miesięcy dziecko zaczyna realizować sylaby złożone z samogłosek i spółgłosek prymarnych, pojawiają się również nowe spółgłoski. Ten etap nazywany jest gaworzeniem samonaśladowczym, kiedy dziecko zaczyna powtarzać realizowane przez siebie sylaby. Autorki podkreślają, jak ważną rolę w całym procesie kształtowania się mowy dziecka odgrywają czynniki środowiskowe. Wraz z pojawianiem się nowych dźwięków w dziecięcych wokalizacjach, w realizacjach utrwalają się jedynie te charakterystyczne dla języka macierzystego. Dziecko naśladuje dźwięki wydawane przez dorosłych z otoczenia i powtarza je

⁸ A. Jurkowski, *Ontogeneza mowy i myślenia*, Warszawa, 1975, s. 50.

⁹ J. Cieszyńska, M. Korendo, *Wczesna interwencja terapeutyczna*, Kraków, 2014, s. 164.

w swoich realizacjach, utrwalając przez powtarzanie samonaśladowcze.

W ósmym miesiącu życia dziecko zaczyna rozumieć wypowiedzi o zabarwieniu emocjonalnym. Proste i krótkie komunikaty wsparte gestem oraz mimiką stanowią dla dziecka czytelny przekaz językowy. Dziesiąty miesiąc życia to czas, kiedy pojawiają się słowa zbudowane zwykle z sylab otwartych opartych na spółgłoskach prymarnych. Wypowiadanie ich przez dziecko ma na celu zakomunikowanie określonej treści – zwykle jest to nazwanie osoby lub przedmiotu albo uzyskanie jakiejś korzyści. Jest to również czas, kiedy pojawia się zdolność wspólnego pola uwagi, istotna nie tylko z punktu widzenia rozwoju mowy, ale również funkcjonowania społecznego. Około pierwszego roku życia dziecko podejmuje próby nazywania osób czy przedmiotów, często jednak są to zabawy głosem; dziecko ćwiczy wówczas umiejętności artykulacyjne, wzbogacając system fonetyczno – fonologiczny. Komunikaty intencjonalne są krótkie. Koniec pierwszego roku życia jest natomiast czasem, kiedy wzrasta stopień rozumienia mowy. Dziecko rozumie kilka słów, zwykle rzeczowników w mianowniku; reaguje na imiona domowników, znane nazwy (pokarmu, czynności). Jednak na pewno nie rozumie jeszcze zdań¹⁰.

Tomasello¹¹ zwrócił uwagę na fakt, iż rozwój języka uwarunkowany jest również umiejętnością odwracania ról. Podkreśla on, że sam mechanizm naśladowstwa prowadziłyby do tego, że dziecko, imitując dorosłego, kierowałoby symbole do samego siebie, a nie do uczestnika interakcji. Dlatego też konieczne jest, aby mechanizm naśladowstwa połączony był z odwracaniem ról tak, aby dziecko potrafiło postawić siebie na miejscu dorosłego, a dorosłego na swoim. Autor¹² podkreśla jak ważne są społeczno – poznawcze podstawy nabywania języka (wspólne pole uwagi, zdolność postrzegania intencji komunikacyjnych, co umożliwia rozumienie symboli językowych używanych przez dorosłych oraz umiejętność odwrócenia ról, co prowadzi do aktywnego używania symboli językowych). Pierwszy rok życia to czas ogromnych zmian w rozwoju dziecka, także w zdolności komunikowania się z otoczeniem. W tym czasie dziecko rozumie wiele prostych pytań i poleceń. Poprawnie reaguje na proste pytania, wykonuje polecenie „daj...”, rozumie zakaz „nie wolno”. Chętnie

¹⁰ J. Cieszyńska, M. Korendo, *Wczesna interwencja terapeutyczna*, Kraków, 2014, s. 169.

¹¹ M. Tomasello, *Kulturowe źródła ludzkiego poznawania*, Warszawa, 2002, s. 143.

¹² Tamże, s. 131.

powtarza sylaby (głównie otwarte) i proste wyrazy, zaczyna również naśladować artykulację sylab zamkniętych.

2.2. Okres żłobkowo – przedszkolny

Okres żłobkowo – przedszkolny trwa od początku drugiego do końca szóstego roku życia. W czasie od pierwszego do drugiego roku życia dziecko uczy się nowych słów ze zrozumieniem, przy czym umiejętność rozumienia mowy wyprzedza zdolność wypowiedziania. Dziecko rozumie dużo więcej, niż jest w stanie wypowiedzieć¹³. Do końca drugiego roku życia w mowie pojawiają się wszystkie samogłoski ustne, a także znaczna część spółgłosek. Dziecko w tym okresie posługuje się kilkoma lub kilkunastoma słowami, w większości rozumianymi tylko przez najbliższych. W mowie dwulatka występują liczne uproszczenia grup spółgłoskowych, upodobnienia, metatezy (przestawki), epentezy (wstawki) oraz substytucje (zastępstwa), które zanikają wraz ze zwiększaniem się możliwości artykulacyjnych dziecka¹⁴. Autorki¹⁵ zwracają również uwagę na fakt, iż mowa dziecka dwuletniego ma charakter bezrefleksyjny. Słowa wypowiedziane przez dziecko to na ogół rzeczowniki i czasowniki. Dziecko w tym wieku mówi o sobie w trzeciej osobie i dopiero wraz z kształtowaniem się świadomości „ja” pojawia się forma pierwszoosobowa.

W trzecim roku życia dziecko poprawnie wymawia wszystkie samogłoski, z wyjątkiem nosowych oraz głosek dźwiękowych. W tym czasie pojawia się odmiana rzeczownika, a w niej przypadki: mianownik, biernik i dopełniacz. W tym czasie dziecko buduje poprawne zdania pojedyncze i złożone. Wypowiedzi zawierają oczywiście błędy fleksyjne i artykulacyjne, które wynikają z trwającego procesu kształtowania się sprawności systemowej i często pojawiają się niepoprawne formy wyrazów¹⁶.

Okres przedszkolny jest czasem, kiedy ostatecznie formuje się system fonetyczno – fonologiczny, pojawiają się wszystkie kategorie gramatyczne i schematy składniowe.

¹³ M. Młynarska, Autyzm w ujęciu psycholingwistycznym, Wrocław, 2008, s. 22.

¹⁴ J. Cieszyńska, M. Korendo, Wczesna interwencja terapeutyczna, Kraków, 2014, s. 175.

¹⁵ Tamże, s. 176.

¹⁶ Tamże, s. 177.

Zasób słownika czynnego i biernego zwiększa się. Początkowo przedszkolak potrafi udzielać odpowiedzi na proste pytania, pod koniec tego okresu zwiększają się zdolności narracji.

W mowie czterolatka pojawiają się głoski dźwiękowe, powinno także wówczas zaniknąć zmiękczenie spółgłosek. Wypowiedzi budowane przez dziecko w tym czasie są coraz dłuższe i barwniejsze, pojawiają się w nich słowa o zabarwieniu emocjonalnym. Zakres wypowiedzi stopniowo zwiększa się – wypowiedzi czterolatka zawierają już elementy relacji przestrzennych, czasowych czy przyczynowych. Dziecko stopniowo staje się gotowe do prowadzenia dialogu, czyli występowania w roli nadawcy i odbiorcy komunikatów. Ponadto rozumie większość przyimków wyrażających usytuowanie osoby lub zdarzenia w przestrzeni, potrafi poprawnie ich użyć w tworzonych przez siebie zdaniach¹⁷. Autorki dowodzą także, że w piątym roku życia dziecko zadaje dużo pytań, jest to również wiek twórczego posługiwania się językiem. Dziecko bawi się słowami, rymuje, dostrzega wieloznaczność wyrazów oraz fakt istnienia języków obcych¹⁸. U dzieci sześcioletnich natomiast zachowania językowe pokazują duży wzrost kompetencji komunikacyjnej, zwłaszcza w zakresie czynników społecznych. Dzieci w wyraźnie inny sposób rozmawiają z osobami z najbliższego otoczenia. Znają też większość formuł grzecznościowych.

2.3. Okres wczesnoszkolny

Młynarska¹⁹ podaje, że okres ten trwa od siódmego do końca dziewiątego roku życia. W tym czasie rozwój języka jest związany z myśleniem, a także nauką czytania i pisania. Ważne miejsce w rozwoju w tym okresie zajmuje stawianie pytań, co pomaga rozwiązywać problemy i poprawiać wyniki uczenia się. Podstawą budowania poprawnych wypowiedzi słownych przez dziecko w tym czasie jest umiejętność zadawania pytań oraz udzielania odpowiedzi.

¹⁷ J. Cieszyńska, M. Korendo, *Wczesna interwencja terapeutyczna*, Kraków, 2014, s. 182.

¹⁸ Tamże, s. 184.

¹⁹ M. Młynarska, *Autyzm w ujęciu psycholingwistycznym*, Wrocław, 2008, s. 28.

Istotną rolę w rozwoju umysłowym i werbalnym odgrywają także historyjki obrazkowe. Dziecko obserwuje i nazywa relacje między osobami lub zdarzeniami czy przedmiotami przedstawionymi na obrazkach. Ponadto, historyjki ułatwiają dziecku mówienie o świecie wyobrażonym, a także rozwijają mowę opowieściową. W tym okresie opisy są coraz bogatsze, pojawiają się także komentarze dotyczące własnych doświadczeń, jak również własne interpretacje przedstawionych zdarzeń. Jest to czas, kiedy następuje przejście od mowy sytuacyjnej do konkretno – wyobrażeniowej. Dochodzi wtedy do rozwoju struktur mózgowych ośrodkowych, sensorycznych, które odpowiedzialne są za logikę wypowiedzi. Okres wczesnoszkolny jest także kolejnym etapem w rozwoju mowy, który związany jest z nauką czytania i pisania, a także zdobywania wiedzy. Dzieci opanowują nowe terminy, zwroty językowe oraz nazwy, przez co podnosi się poziom ich kompetencji językowej. Poza tym funkcjonowanie społeczne w klasie szkolnej wymusza na dzieciach określony rodzaj zachowań werbalnych. Uczą się one, że nie zawsze można mówić co się chce. Dzięki temu rozwija się u dzieci refleksja i umiejętność adekwatnego do sytuacji wypowiedzania się²⁰.

We wczesnym okresie nauki szkolnej ważne miejsce zajmuje opanowanie umiejętności czytania i pisania. Istotną przeszkodą są trudności techniczne (związane z pracą poszczególnych analizatorów), jak również zaburzenie rozumienia tekstu napisanego lub przeczytanego. Dzieci, które szybko i skutecznie uczą się czytać i pisać, automatycznie przetwarzają litery i słowa, co pozwala im na używanie języka o bogatym słownictwie oraz sprawnych strukturach składniowych²¹.

²⁰ M. Młynarska, Autyzm w ujęciu psycholingwistycznym, Wrocław, 2008, s. 28.

²¹ Tamże, s. 29.

Rozdział II

Mowa osób z autyzmem

1. Autyzm – obraz kliniczny

Autyzm to jedno z najpoważniejszych i najczęściej diagnozowanych całościowych zaburzeń rozwojowych. Przyjmuje się triadę objawów zaburzeń autystycznych: *zaburzenie więzi międzyludzkich* – niewystarczająca świadomość egzystencji czy uczuć innych ludzi, brak lub zakłócony sposób poszukiwania komfortu w czasie złego samopoczucia, trudności naśladowania, zabaw z rówieśnikami, zawierania przyjaźni, rozumienia konwencji w interakcjach społecznych; *zaburzenie komunikacji i fantazji* – brak porozumiewania się za pomocą języka werbalnego i pozawerbalnego, brak wyobraźni, zakłócenia treści i formy wypowiedzi oraz upośledzenie zdolności inicjowania lub podtrzymywania rozmowy; *ograniczony repertuar aktywności i zainteresowań* – występujące stereotypie ruchowe, uporczywe zajmowanie się tymi samymi przedmiotami czy sprawami, zawężenie zainteresowań²².

Podstawą diagnozy autyzmu są kryteria opracowane przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne, zawarte w podręczniku DSM (Diagnostic and Statistic Manual of Mental Disorder's). Diagnoza autyzmu w klasyfikacji DSM – IV opiera się na występowaniu co najmniej sześciu z opisanych symptomów, spośród trzech grup dotyczących społecznych interakcji, komunikowania się oraz stereotypowych zachowań (w tym przynajmniej dwa z pozycji pierwszej i po jednym z pozycji drugiej i trzeciej). Symptomy autyzmu według DSM – IV mogą być następujące: A. Zaburzenia w jakościowym rozwoju interakcji społecznych, komunikowaniu się oraz ograniczenia w zakresie aktywności i zainteresowań:

1. Zaburzenia w jakościowym rozwoju interakcji społecznych: znaczne zaburzenia w zachowaniach niewerbalnych (brak kontaktu wzrokowego, mimiki twarzy, gestów, uśmiechu) – powodują one ograniczenia w funkcjonowaniu społecznym i komunikowaniu się; nieumiejętność odpowiedniego dla danego poziomu rozwoju nawiązywania kontaktu z rówieśnikami oraz występowanie zachowań

²² J. Kruk Lasocka, Pedagogika dzieci z autyzmem i zespołami psychozo podobnymi, [w:] Pedagogika specjalna: praca zbiorowa, W. Dykcik (red.), Poznań, 2001, s. 276 – 277.

nieadekwatnych do sytuacji lub wieku; brak spontanicznego dążenia do udziału w zabawie, brak zainteresowań i chęci współdziałania z innymi osobami, brak aktywnego, samoczynnego udziału w prostych zabawach; preferowanie zabawy samotnej, w tym niepokazywanie innym rzeczy, które są dla nich ważne – inne osoby w zabawie mogą być traktowane jako „pomoc mechaniczna”; wyraźny brak świadomości fizycznej obecności lub uczuć innych osób.

2. Zaburzenia w jakościowym sposobie komunikowania się: opóźniony lub całkowity brak rozwoju mowy; brak umiejętności inicjowania i kontynuowania rozmowy (w przypadku osób z rozwiniętą mową); mowa używana w sposób stereotypowy, powtarzający się (echolalia, niepoprawne używanie zaimków); brak spontanicznych zabaw.

3. Ograniczone, powtarzające się, wzorce zachowań, zainteresowań i aktywności: powtarzanie zachowań według jednego lub więcej stereotypowych i ograniczonych wzorców; wyraźne, sztywne trzymanie się niefunkcjonalnych procedur lub rytuałów; występowanie stereotypowych i powtarzających się manieryzmów ruchowych; uporczywe zainteresowanie niektórymi przedmiotami lub ich właściwościami.

B. Wystąpienie przed trzecim rokiem życia opóźnienia lub nieprawidłowości w funkcjonowaniu przynajmniej jednej ze sfer: interakcjach społecznych, mowie służącej komunikowaniu się, wymyślanych lub symbolicznych zabawach i grach.

C. O autyzmie mówi się wówczas, kiedy normalny rozwój dziecka nie przekracza trzeciego roku życia oraz kiedy powyższych zaburzeń nie daje się wyjaśnić jako Zespół Retta lub Dziecięce Zaburzenia Dezinformacyjne – Zespół Hallera, Zespół Aspergera²³.

2. Zaburzenia w komunikowaniu się osób z autyzmem

Zaburzenia w zakresie komunikowania się, obok zaburzeń interakcji społecznych oraz wzorców zachowań, stanowią istotę autyzmu. Mimo, że posługiwanie się mową stanowi jedną z najistotniejszych umiejętności w zakresie funkcjonowania społecznego, badania pokazują, że u około 50% osób z autyzmem obserwuje się brak rozwoju mowy, a u większości pozostałych osób – rozwój funkcjonalnego ale specyficznego języka²⁴.

²³ A. Rakowska, Język, komunikacja, niepełnosprawność: wybrane zagadnienia, Kraków, 2003, s. 142.

²⁴ M. Suchowierska, P. Ostaszewski, P. Bąbel, Terapia behawioralna dzieci z autyzmem, Sopot, 2012, s. 209.

Poza tym dzieci z autyzmem nie nabywają języka w sposób charakterystyczny dla ich zdrowych rówieśników (eksplorację, zabawę, naśladowanie itp.). Wiele umiejętności z zakresu rozumienia mowy i komunikowania się z otoczeniem, musi być uczonych w usystematyzowany sposób, a generalizacja oraz spontaniczne wykorzystanie uwarunkowanych już umiejętności nie pojawiają się od razu i wymagają planowania w procesie terapeutycznym²⁵. Osoby z autyzmem charakteryzuje unikanie interakcji społecznych oraz obojętność wobec bodźców wyzwalających chęć nawiązywania kontaktu. Już u niemowląt dotkniętych tym zaburzeniem obserwuje się brak skłonności do nawiązywania więzi emocjonalnych. Jest to czynnik wpływający na trudności w przyswajaniu sobie przez te dzieci zdolności językowych. Tadeusz Gałkowski zwraca uwagę również na inny czynnik wpływający na trudności w ekspresji językowej osób z autyzmem, którym są zdolności kinestetyczne i ruchowe. Występują znaczne różnice indywidualne związane ze stopniem opanowania podstawowych nawyków w zakresie ruchów artykulacyjnych. To z kolei uwarunkowane jest ogólną dojrzałością struktur centralnego układu nerwowego. W związku z tym stopień opanowania zdolności językowych u dzieci z autyzmem jest uzależniony od ogólnego poziomu rozwoju poznawczego, na jakim się znajdują²⁶. Istotne miejsce w badaniach nad autyzmem zajmuje podejście oparte na tzw. teorii umysłu, dotyczącej zdolności rozpoznawania domniemanych stanów umysłu innych osób (motywy, emocje, wyobrażenia, wspomnienia, myśli itp.). Na podstawie przeprowadzonych badań przyjmuje się, że dzieci z autyzmem wykazują obniżoną zdolność odczytywania nastrojów i stanów emocjonalnych innych osób. Dzieci dotknięte tym zaburzeniem nie uświadamiają sobie, że ludzie przeżywają emocje i działają poprzez wykorzystywanie różnorodnych funkcji poznawczych. Baron – Cohen nazwał tę cechę „ślepotą umysłową”²⁷.

Zagadnienie problemu w komunikacji osób z autyzmem w związku z teorią umysłu podejmuje Ida Kurcz. Traktuje ona wiedzę językową jako „narzędzie poznawania świata i oddziaływania nań”, przynależne każdej jednostce ludzkiej²⁸. Autorka wybiera dwie funkcje wiedzy językowej: reprezentatywną i komunikacyjną.

²⁵ Tamże, s. 209.

²⁶ T. Gałkowski, Zaburzenia komunikacji w autyzmie, [w:] Logopedia. Pytania i odpowiedzi. Podręcznik akademicki. Tom 2, Opole, 2003, s. 274.

²⁷ S. Baron – Cohen, P. Bolton, Autyzm. Fakty, Kraków, 1999, s. 73.

²⁸ I. Kurcz, Psychologia języka i komunikacji, Warszawa, 2005, s. 1.

Z tymi funkcjami związane są dwie kompetencje: językowa – zdolność rozumienia i tworzenia zdań w jakimś języku; oraz komunikacyjna – zdolność posługiwania się językiem odpowiednio do słuchacza i sytuacji społecznej, w jakiej zachodzi interakcja. Kompetencja językowa posiada komponent utajony w postaci podłoża biologicznego, wyrażonego w tzw. „Uniwersalnej Gramatyce” (definiowanej jako zespół ogólnych reguł gramatycznych wspólnych dla wszystkich języków, stosowane nieświadomie), a także komponent jawny w postaci wiedzy metajęzykowej. Zaburzenia kompetencji językowej przejawiają się w SLI, czyli specyficznym zaburzeniu rozwoju językowego. Utajonym komponentem kompetencji komunikacyjnej jest natomiast teoria umysłu; jawny komponent stanowi wiedza metapragmatyczna rozumiana jako inteligencja interpersonalna i intrapersonalna. Funkcją kompetencji komunikacyjnej jest porozumiewanie się z innymi ludźmi i rozumienie samego siebie, co nie występuje w autyzmie²⁹.

Trudności językowe dzieci z autyzmem rozpatrywane są dwojako: w aspekcie ilościowym (stopień odchylenia od normy) oraz w aspekcie jakościowym (uwzględniającym różnice w stosunku do normalnego wzorca użycia języka). Podstawowe deficyty językowe w komunikowaniu się dzieci z autyzmem ujęte zostały w przedstawionej poniżej tabeli.

²⁹ M. Młynarska, Autyzm w ujęciu psycholingwistycznym, Wrocław, 2008, s. 140.

Deficyty ilościowe	Deficyty jakościowe	Deficyty w pragmatycznym użyciu języka
<p>Brak mowy</p> <ul style="list-style-type: none"> - z brakiem gestykulacji - z elementarną gestykulacją <p>Opóźnienia w mowie</p> <ul style="list-style-type: none"> - krótkie/miesięczne - długotrwałe/wieloletnie <p>Ograniczona mowa</p> <ul style="list-style-type: none"> - tylko łańcuch: bodziec – reakcja - bardziej zaawansowane lecz ograniczone posługiwanie się mową 	<p>Echolalia</p> <ul style="list-style-type: none"> - natychmiastowa - opóźniona <p>Odwracanie zaimków</p> <p>Neologizmy</p> <p>Metaforyczne użycie języka</p> <p>Nieodpowiednie uwagi</p> <p>Język stereotypowy</p> <p>Defekty w artykułowaniu</p>	<p>Niezdolność do naprzemiennego wysławiania się</p> <p>Brak komunikowania się w stosunku do dorosłych</p> <p>Brak komunikowania się w stosunku do rówieśników</p> <p>Niezdolność do symbolicznego używania przedmiotów</p> <p>Słabe używanie prozodii dla wyrażenia zamiaru</p> <p>Słabe wykorzystanie bodźców wzrokowo – twarzowych dla metakomunikacji</p>

Tabela 1. Schemat zaburzeń językowych w komunikowaniu się dzieci autystycznych.
Źródło: M. M. Konstantareas i in., Autyzm, Warszawa, 1992, s. 73.

Rozwój języka, jak również kompetencja komunikacyjna u dzieci z autyzmem uzależnione są od stopnia nasilenia cech autystycznych, poziomu intelektualnego, wieku życia, rodzaju i jakości oddziaływań terapeutycznych, jak również czasu, w jakim podjęto interwencję terapeutyczną³⁰. U dzieci z wczesnym rozwojem autyzmu trudności z komunikacją pojawiają się bardzo wcześnie, bo już w okresie niemowlęcym. Dziecko nie interesuje się dźwiękami z otoczenia, jego płacz wydaje się pozbawiony ekspresji. Gaworzenie występuje znacznie później w porównaniu

³⁰ J. Kruk – Lasocka, Autyzm czy nie autyzm, Wrocław, 1999, s. 25.

ze zdrowymi dziećmi, jest mniej urozmaicone, nie służy zwróceniu na siebie uwagi osób z otoczenia³¹. Pisula³² i Błeszyński³³ podają natomiast, że część z tych dzieci nigdy nie będzie mówić, u około połowy nie rozwinię się mowa znaczeniowa, a te dzieci, które opanują podstawowe reguły komunikowania się, zawsze będą doświadczały na tym polu ogromnych trudności. U dzieci z późnym rozwojem autyzmu natomiast można zaobserwować fizjologiczne fazy rozwoju mowy. Posługują się one słowami lub prostymi zdaniami, a mowa służy do komunikacji społecznej³⁴. Stosowane gesty, mimika są adekwatne i spójne z wypowiedziami dziecka. Pierwsze objawy autyzmu prowadzą do regresu mowy. Dziecko przestaje posługiwać się zdaniami, jego ekspresja słowna sprowadza się do prostych słów, służących głównie zaspokojeniu aktualnej potrzeby. Jednocześnie zanikają komunikaty niewerbalne, a pojawia się echolalia³⁵.

Mowa dziecka dotkniętego autyzmem jest monotonna, przerywana, skandowana, pobawiona płynności, bywa dość skomplikowana w swojej składni. Często występują: przedłużanie sylab, nieprawidłowy akcent, przesadne artykułowanie głosek, nierówne tempo mowy, częste persewacje. Intonacja jest na ogół powieleniem wcześniej usłyszonej. Bardzo często występuje powtarzanie pozbawionych sensu sytuacyjnego wypowiedzi. Występuje mylenie form czasowych i fleksyjnych. Mowę osoby z autyzmem charakteryzuje ubogie słownictwo, brak części mowy określających właściwości przedmiotów, stosunki czasowe i przestrzenne. Występuje całkowity brak mowy spontanicznej lub jest ona bardzo uboga. Jednym z najbardziej charakterystycznych deficytów w komunikowaniu się osób z autyzmem są echolalie, stereotypie językowe i odwracanie zaimków³⁶.

³¹ B. Winczura, Dziecko z autyzmem. Terapia deficytów poznawczych a teoria umysłu, Kraków, 2008, s.33.

³² E. Pisula, Autyzm: fakty, wątpliwości, opinie, Warszawa, 1993, s. 42.

³³ J. Błeszyński, Mowa dziecka autystycznego, [w:] W. Dykcik (red.), Autyzm, kontrowersje i wyzwania, Poznań, 1994, s. 107.

³⁴ H. Jaklewicz, Autyzm wczesnodziecięcy: diagnoza, przebieg, leczenie, Gdańsk, 1993, s. 33.

³⁵ T. Gałkowski, Z nowszych badań nad autyzmem: etiologia, diagnoza, terapia, [w:] Z problematyki autyzmu, J. Kruk – Lasocka (red.), Wrocław, 1994, s. 8.

³⁶ B. Winczura, s. 33.

Rozdział III

Metodologia badań własnych

1. Cel, problemy badawcze, hipotezy

Celem przeprowadzonych badań jest dokonanie analizy porównawczej komunikacji językowej dwóch dziewięcioletnich chłopców: z prawidłowym rozwojem mowy oraz autyzmem.

Problem badawczy główny przybiera następującą postać:

- „Jakie cechy charakteryzują komunikację językową dziewięcioletniego chłopca z autyzmem?”.
- „Jakie cechy charakteryzują komunikację językową dziewięcioletniego chłopca z prawidłowym rozwojem mowy?”.

Z głównego problemu badawczego wynikają następujące problemy szczegółowe:

- Czy badani chłopcy prawidłowo realizują głoski podczas nazywania obrazków zaprezentowanych przez badającego?
- Czy badani chłopcy prawidłowo imitują zdania zaprezentowane przez badającego?
- Czy badani chłopcy potrafią skonstruować poprawną wypowiedź na zadany temat?
- Czy badani chłopcy potrafią opowiedzieć sześćoelementową historyjkę obrazkową?
- Czy badani chłopcy prawidłowo wykonują ćwiczenia narządów artykulacyjnych?
- Czy badani chłopcy prawidłowo różnicują dźwięki mowy w prezentowanych parach słów?

Wymienione problemy badawcze pozwalają sformułować hipotezy badawcze. Główne hipotezy tej pracy brzmią następująco:

- Komunikację językową dziewięcioletniego chłopca z autyzmem charakteryzują następujące cechy:

- ✓ brak właściwej intonacji, melodii i akcentu podczas nazywania prezentowanych obrazków oraz imitacji zdań,
 - ✓ ograniczone umiejętności w zakresie konstruowania poprawnej wypowiedzi na zadany temat i opowiadania historyjki obrazkowej,
 - ✓ mała dokładność podczas wykonywania ćwiczeń narządów artykulacyjnych,
 - ✓ niski poziom różnicowania dźwięków mowy w prezentowanych parach słów.
- Komunikację językową dziewięcioletniego chłopca z prawidłowym rozwojem mowy charakteryzują następujące cechy:
 - ✓ właściwa intonacja, melodia i akcent podczas nazywania prezentowanych obrazków oraz imitacji zdań,
 - ✓ wysoki poziom w zakresie konstruowania poprawnej wypowiedzi na zadany temat i opowiadania historyjki obrazkowej,
 - ✓ duża dokładność podczas wykonywania ćwiczeń narządów artykulacyjnych,
 - ✓ wysoki poziom różnicowania dźwięków mowy w prezentowanych parach słów.

2. Metody, techniki, narzędzia badawcze

W pracy wykorzystano następujące techniki badawcze:

- autorski test logopedyczny,
- wywiad,
- obserwacja uczestnicząca.

Autorski test logopedyczny powstał w oparciu o Logopedyczny Test Przesiewowy dla dzieci w wieku szkolnym autorstwa S. Grabiasa, Z. M. Kurkowskiego i T. Woźniaka. Obejmuje on następujące zadania: badanie wymowy (nazywanie zjawisk na obrazkach), powtarzanie zdań wypowiedzianych przez badającego, badanie sprawności narracyjnej (wiedza zmagazynowana w umyśle dziecka, opowiadanie historyjki obrazkowej), badanie motoryki narządów mowy oraz badanie percepcji dźwięków mowy. W wywiadzie natomiast zawarte zostały informacje dotyczące badanych chłopców (wiek, płeć, miejsce zamieszkania, rozwój psychomotoryczny),

dane dotyczące środowiska wychowawczego, a także krótka charakterystyka chłopców (zachowanie podczas badania).

3. Miejsce, organizacja i przebieg badań

Badanie przeprowadzone zostało w domach rodzinnych chłopców. Obserwacji podlegały umiejętności w ramach następujących zadań:

- badanie wymowy – nazywanie przez chłopców zjawisk zaprezentowanych na obrazkach (obrazki z przedmiotami i zjawiskami, w nazwach których występują głoski przedniojęzykowo – zębowe, środkowojęzykowe, tylnojęzykowe, dźwiękowe),
- powtarzanie zdań wypowiedzianych przez badającego,
- badanie sprawności narracyjnej – opowiadanie o swojej mamie oraz sześćcioelementowej historyjki obrazkowej,
- badanie motoryki narządów mowy – imitacja ruchów warg i języka,
- badanie percepcji dźwięków mowy – określenie, czy słyszane pary słów są takie same czy różne.

Rozdział IV

Prezentacja wyników badań

W niniejszym rozdziale przedstawione zostaną wyniki przeprowadzonych badań. W podrozdziałach zaprezentowane zostaną wyniki badania dwóch chłopców (z autyzmem i prawidłowym rozwojem mowy) autorskim testem logopedycznym. Przed przystąpieniem do badania chłopcy zostali poinformowani o tym, że będą wykonywać ćwiczenia. Przed każdym zadaniem otrzymali instrukcję czego ćwiczenie dotyczy i, w związku z tym, jakie są oczekiwania wobec każdego z chłopców.

1. Cechy komunikacji językowej dziecka z prawidłowym rozwojem mowy

Kamil ma 9 lat (ur. 2013r.). Od 2017 roku uczęszczał do przedszkola, a od 2019 roku uczęszcza do szkoły podstawowej. Chłopiec wychowuje się w pełnej rodzinie (matka – 33 lata, wykształcenie wyższe; ojciec – 39 lat, wykształcenie wyższe; brat – 4 lata); mieszka na wsi. Z przeprowadzonego wywiadu (z mamą chłopca) wynika, że ciąża i poród przebiegały prawidłowo (brak urazów, matka nie przyjmowała żadnych leków, poród siłami natury, o czasie. W rozwoju motorycznym wszystkie etapy przebiegały w granicach normy (siadanie – 7 miesięcy, raczkowanie – 9 miesięcy, chodzenie – 10 miesięcy). Rozwój mowy także w normie (głuzenie – 3 miesiące, gaworzenie – 6 miesięcy, pierwsze słowa – 1 rok życia, pierwsze zdania – ok. 2 roku życia). W rodzinie mowa rozwijała się prawidłowo. Obserwacja chłopca w warunkach „nieustrukturalizowanych” – domowych pokazała, że Kamil jest spokojnym, bardzo „wyważonym”, małomównym chłopcem. Odpowiada na pytania w sposób spokojny i przemyślany. Osiąga wysokie wyniki w szkole, preferuje przedmioty ścisłe (matematyka), uczestniczy także w zajęciach rozwijających sprawność ruchową – bieganie, piłka nożna). Z relacji mamy wynika, że Kamil w wieku 4 lat jeździł na dwukołowym rowerze. Z relacji nauczycielki wynika, że w porównaniu z rówieśnikami wykazuje wolniejsze tempo pracy; jest małomówny ale „konkretny”.

W trakcie badania Kamil prawidłowo nazywał prezentowane obrazki, poprawnie realizując głoski przedniojęzykowo – zębowe, środkowojęzykowe, tylnojęzykowe

oraz dźwiękowe. Wszystkie zdania usłyszane przez chłopca powtórzone zostały prawidłowo.

Badanie sprawności narracyjnej pokazało umiejętność chłopca w zakresie konstruowania poprawnej wypowiedzi. Opowiadanie Kamila zawierało dużą liczbę szczegółów, było bogate pod względem leksykalnym i składniowym. Kamil, uwzględniając chronologię stosowaną w opisach osób, podał najpierw imię i nazwisko swojej mamy, datę jej urodzin, a następnie dokładnie opisał jej wygląd zewnętrzny i cechy charakteru. Swoją wypowiedź zakończył podaniem przykładów z życia, w których widoczne są cechy charakteru jego mamy. Kolejne zadanie, polegające na opowiedzeniu sześćelementowej historyjki obrazkowej, również zostało wykonane przez chłopca prawidłowo. Opowiedział on zaprezentowaną historyjkę z uwzględnieniem wszystkich istotnych szczegółów. Wyodrębnił osoby, wskazał przypuszczalny czas i miejsce wydarzeń. Ze szczegółami opowiedział o wydarzeniu, łącząc wszystkie elementy w logiczną i spójną całość. Na koniec dokonał oceny postawy bohaterów historyjki. Ćwiczenia wykonywane w ramach badania motoryki narządów mowy nie sprawiły Kamilowi problemów. Wszystkie wykonał prawidłowo. Podczas prezentacji poszczególnych ćwiczeń był skoncentrowany i wykonywał je z dużą dokładnością. Badanie percepcji dźwięków mowy, podobnie jak poprzednie, pokazało wysoki stopień koncentracji uwagi Kamila na wykonywanym zadaniu. Chłopiec nie miał trudności z określeniem czy słyszy takie same czy różne słowa. Zadanie wykonane zostało przez niego bezbłędnie i z dużą precyzją.

Przeprowadzone badanie pokazało, że Kamil prawidłowo realizuje oraz różnicuje poszczególne głoski. Percepcja słuchowa jest u niego na bardzo wysokim poziomie, bezbłędnie powtórzył zaprezentowane przez badającego zdania. Podobnie wysoki poziom umiejętności zaprezentował podczas badania sprawności narracyjnej – opowiadania historyjki obrazkowej oraz na zadany temat. Zadania te pokazały wysoki poziom wiedzy i umiejętności w zakresie konstruowania wypowiedzi oraz przekazywania informacji drugiej osobie.

2. Cechy komunikacji językowej dziecka z autyzmem

Wiktor ma 9 lat (ur.2013r.) i diagnozę autyzmu. Od 2018 roku jest objęty kształceniem specjalnym w przedszkolu, do którego uczęszczał od 2017 roku. Od 2020 r. jest uczniem szkoły podstawowej specjalnej. Chłopiec wychowuje się w pełnej rodzinie (matka-33 lata, wykształcenie średnie; ojciec – 32 lata, wykształcenie zawodowe; siostra – 7 lat); obecnie mieszka na wsi. Z przeprowadzonego wywiadu (z mamą chłopca) wynika, że ciąża i poród przebiegały prawidłowo (brak urazów, matka nie przyjmowała żadnych leków, poród siłami natury, o czasie). W rozwoju motorycznym nie pojawiło się raczkowanie, pozostałe etapy w granicach normy (siadanie – 7 miesięcy, chodzenie – 12 miesięcy). W rozwoju mowy do 1 roku życia brak oznak odchylenia od normy (głuzenie – 3 miesiące, gaworzenie – 6 miesięcy, pierwsze słowa – 1 rok życia). W wieku 18 miesięcy u Wiktora nastąpił regres (przestał mówić, „porozumiewał się” płaczem). Z relacji mamy wynika, że w wieku 5 lat Wiktor zaczął porozumiewać się werbalnie – najpierw sylabami, potem pojedynczymi słowami, a w końcu zdaniami. W rodzinie mowa rozwijała się prawidłowo.

Obserwacja chłopca w warunkach „nieustrukturalizowanych” – domowych pokazała, że Wiktor jest pogodnym, ruchliwym chłopcem. Nawiązuje kontakt werbalny, jednak robi to w specyficzny sposób – wypowiada komunikaty oraz zadaje pytania nieadekwatne do sytuacji. Nie nawiązuje kontaktu wzrokowego, odwzajemnia nawiązany kontakt przez 2-3 sekundy. Potrafi odpowiedzieć na proste pytania dotyczące własnej osoby oraz najbliższego otoczenia, jednak są to umiejętności wyuczone (zmiana formy pytania czy kolejności zadawanych pytań powoduje trudności). Ma trudności z koncentracją uwagi na wykonywanym zadaniu (np. podczas realizacji złożonego polecenia) ale potrafi je wykonać. W zachowaniu Wiktora widoczne są cechy charakterystyczne dla autyzmu: liczne stymulacje (wzrokowe, słuchowe), wokalizacje oraz stereotypie ruchowe. Podczas badania Wiktor nazywał zjawiska na obrazkach, prawidłowo realizując głoski przedniojęzykowo – zębowe, przedniojęzykowo – dźwiękowe, tylnojęzykowe. Podczas badania wymowy głosek środkojęzykowych pojawiły się substytucje głosek ż – ś; r – l (żrebak – ślebak). Pozostałe głoski zostały zrealizowane prawidłowo. Podczas powtarzania zaprezentowanych zdań chłopiec „opuszczał” przyimki, spójniki, niektóre słowa. Zdania powtarzane były przez niego „bezrefleksyjnie” i bez zrozumienia treści, a także

– co jest charakterystyczne dla mowy osób z autyzmem – Wiktor nie zachował właściwej intonacji, melodii i akcentu. Pomimo tego, powtarzane zdanie zachowywało sens. Badanie sprawności narracyjnej pokazało problemy w komunikowaniu się, jakie przejawiają dzieci z autyzmem. Chłopiec objęty badaniem jest dzieckiem wysokofunkcjonującym, podjął więc próbę opowiedzenia historyjki obrazkowej oraz na zadany temat. W opowiadaniu widoczny jest ubogi zasób słów, a także brak znajomości reguł gramatycznych oraz umiejętności zastosowania ich w praktyce. Mimo, iż chłopiec rozumie zagadnienie i dysponuje wiedzą niezbędną do jego realizacji, nie jest w stanie w sposób spontaniczny, nie zaplanowany wcześniej, skonstruować krótkiej, logicznej wypowiedzi na zadany temat. Na prośbę, aby opowiedział o swojej mamie, podał jej imię, kolor włosów oraz informację, że „mama ma telefon”. Wypowiadanie spontanicznych, adekwatnych do sytuacji komunikatów, poprawnych pod względem gramatycznym, stanowi dużą trudność dla dziecka z autyzmem. Budowanie dłuższych wypowiedzi u osób ze spektrum autyzmu jest procesem planowym i systematycznym. W czasie opowiadania historyjki obrazkowej chłopiec wyodrębnił osoby, starał się opowiedzieć o wydarzeniu, pojawiły się nawet elementy oceny postawy bohaterów (pies zły, dziewczynka smutna, płacze) ale nie połączył opowiadania w logiczną całość. W opowiadaniu dominują zdania pojedyncze nierozwinięte (Pies zły, wściekły; Mama i córka poszedł; Dziewczynka płacze). Zdania są niepoprawne pod względem gramatycznym (piesa, mama poszedł). Podczas badania motoryki narządów mowy chłopiec wykonał większość proponowanych ćwiczeń prawidłowo. Ćwiczenia wykonywane były przez imitację. Nie wykonał ćwiczenia polegającego na dotykaniu językiem poszczególnych zębów po kolei – dotykał kilku zębów naraz. Nieprawidłowo zostało wykonane ćwiczenie polegające na zasłonięciu dolną wargą dolnych zębów, a górną wargą górnych zębów – nie podjął próby wykonania ćwiczenia. Nie podjął również próby wykonania ćwiczenia polegającego na gwizdaniu (odmówił jego wykonania). Przebieg ostatniego zadania, polegającego na percepcji dźwięków mowy, również pokazał liczne błędy. Wiktor bezbłędnie określił jedynie słowa „takie same”, w pozostałych nie dostrzegł różnicy. Słowa użyte w badaniu nie występują w słowniku czynnym, być może było to główną przyczyną zaistniałych trudności.

Badanie z udziałem Wiktora pokazało trudności w komunikowaniu się, z jakimi borykają się osoby z autyzmem. Mimo, iż zadanie sprawdzające poziom realizacji poszczególnych głosek nie sprawiło chłopcu większych trudności, to pojawiły się one

w kolejnych ćwiczeniach, szczególnie wymagających konstruowania spontanicznych wypowiedzi na zadany temat. Największą trudność sprawiło chłopcu badanie sprawności narracyjnej – zarówno opowiadanie historyjki obrazkowej, jak również opis najbliższej mu osoby – mamy. Pomimo uchwycenia związku przyczynowo – skutkowego w historyjce, dużym problemem dla chłopca okazało się opowiedzenie jej z uwzględnieniem wszystkich szczegółów. Podobnie było w przypadku zadania związanego z opisem mamy. Wypowiedź Wiktora sprowadzona została do podania kilku podstawowych informacji. Chłopiec, podobnie jak większość osób dotkniętych autyzmem, nie potrafi w sposób niezaplanowany skonstruować krótkiej, poprawnej wypowiedzi na zadany temat. Bardzo często osoba wypowiada kilka chaotycznych słów lub zdań, z których można wywnioskować, że rozumie zagadnienie i wie jak je zrealizować, ale ze względu na ograniczenia w komunikowaniu się, nie jest w stanie tego zrobić w sposób poprawny.

Rozdział V

Dyskusja w oparciu o wyniki badań własnych

W badaniu autorskim testem logopedycznym uczestniczyło dwóch dziewięcioletnich chłopców – z prawidłowym rozwojem mowy oraz z autyzmem. Już na poziomie wywiadu widoczne są wyraźne różnice w rozwoju i poziomie funkcjonowania chłopców, które podczas badania są bardzo widoczne. U Kamila od początku zarówno aparat ruchowy, jak i mowa rozwijały się prawidłowo. W wieku czterech lat samodzielnie jeździł już na dwukołowym rowerze, co świadczy o nieco przyspieszonym rozwoju ruchowym w porównaniu z rówieśnikami. W przypadku Wiktora rozwój przebiegał zupełnie inaczej. O ile w rozwoju motorycznym, poza brakiem raczkowania, nie ma większych odchyłeń od normy, o tyle w rozwoju mowy w wieku osiemnastu miesięcy nastąpił regres. Mimo, iż po trzech latach Wiktor zaczął stopniowo porozumiewać się z otoczeniem werbalnie, to ten czas z pewnością wywarł wpływ na umiejętności komunikowania się chłopca. Ponadto, od piątego roku życia Wiktor objęty był kształceniem specjalnym w przedszkolu (dodatkowymi oddziaływaniami terapeutycznymi i logopedycznymi), wiadomo więc było, że chłopiec rozwija się wolniej niż rówieśnicy. Obserwacja chłopców w warunkach „naturalnych”, domowych oraz rozmowa z nimi potwierdziły i pokazały różnice w zakresie funkcjonowania społecznego, jakie są między nimi. Kamil jest zdrowym, prawidłowo rozwijającym się chłopcem. Mimo, iż jest małomówny, to jego wypowiedzi są przemyślane i bardzo konkretne. Być może z tego właśnie powodu chłopiec preferuje przedmioty ścisłe. Wiktor natomiast jest bardzo ruchliwym chłopcem, jego uwaga ma charakter mimowolny – koncentruje się dłużej tylko wtedy, kiedy jest zainteresowany sytuacją lub zadaniem. Nawiązuje kontakt werbalny, jednak robi to w specyficzny sposób: zadaje to samo pytanie lub wypowiada komunikaty nieadekwatne do sytuacji. Kontakt wzrokowy pojawia się rzadko, na ogół jako reakcja na imię. Funkcjonowanie społeczne utrudniają Wiktorowi liczne stymulacje (wzrokowe, ruchowe). Różnice między chłopcami widoczne są również w wynikach przeprowadzonego badania. Widoczne są one już w zadaniach związanych z badaniem wymowy. U Wiktora pojawiły się substytucje głosek, jak również niewłaściwa intonacja, melodia i akcent, co jest charakterystyczne dla mowy osób z autyzmem.

Kamil te zadania wykonał poprawnie. Najbardziej widoczne różnice wystąpiły podczas badania sprawności narracyjnej Kamila i Wiktora. Wypowiedzi pierwszego z chłopców były poprawne pod względem gramatycznym, bogate w szczegóły, z dominacją zdań złożonych. U Wiktora natomiast dominowały zdania proste nierozwinięte, wypowiedź była uboga w szczegóły, niepoprawna pod względem gramatycznym. Badanie motoryki narządów mowy również pokazało różnice między chłopcami. Kamil wszystkie zadania wykonał prawidłowo, co przełożyło się na poprawną artykulację głosek w pierwszym i drugim zadaniu. Wiktor część zadań wykonał prawidłowo, co mogło mieć wpływ na niepoprawną artykulację głosek środkowojęzykowych. Różnicę pokazało także badanie percepcji dźwięków mowy. Kamil bezbłędnie wskazał słuchowo identyczne i różne pary słów, Wiktor natomiast różnicował jedynie „takie same” pary. W wyrazach różniących się słuchowo nie dostrzegł różnicy, określając je jako identyczne.

Zarówno Kamil jak i Wiktor wykonali zaproponowane zadania na miarę swoich możliwości. Wypowiedzi Kamila były poprawne, przemyślane i „na temat”. Chłopiec prawidłowo artykułował głoski oraz różnicował je słuchowo. Umiejętności chłopca są wynikiem jego doświadczeń i historii uczenia się, ale przede wszystkim prawidłowego rozwoju od wczesnego dzieciństwa aż do chwili obecnej. Mimo trudności, jakie z pewnością pojawiają się w aspekcie intelektualnym czy społecznym jego życia, to jest on w stanie poradzić sobie. W nieco innej sytuacji znajduje się Wiktor. Jest on tak zwanym „wysokofunkcjonującym” dzieckiem z autyzmem, niemniej jednak różnice w porównaniu z prawidłowo rozwijającymi się rówieśnikami są duże i z wiekiem będą się pogłębiać. Z powodu autyzmu brakuje mu „narzędzi”, które posiadają jego zdrowi rówieśnicy, a dzięki którym można nie tylko budować prawidłowy system komunikacyjny, ale również prawidłowe relacje z rówieśnikami oraz funkcjonować w społeczeństwie na poziomie zadowalającym.

Bibliografia:

1. Baron – Cohen S., Bolton P. (1999). Autyzm. Fakty, KTA Oddział w Krakowie, Kraków.
2. Błeszyński J. (1994). Mowa dziecka autystycznego, [w:] Dykcik W. (red.), Autyzm, kontrowersje i wyzwania, Eruditus, Poznań.
3. Cieszyńska J., Korendo M. (2014). Wczesna interwencja terapeutyczna. Stymulacja rozwoju dziecka od noworodka do 6. roku życia, Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków.
4. Gałkowski T. (1994). Z nowszych badań nad autyzmem: etiologia, diagnoza, terapia, [w:] Z problematyki autyzmu, Kruk – Lasocka J. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
5. Gałkowski T. (2003). Zaburzenia komunikacji w autyzmie, [w:] Logopedia. Pytania i odpowiedzi. Podręcznik akademicki. Tom 2, Łangowska – Rejner H., Hajduk – Nijakowska J. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
6. Jaklewicz H. (1993). Autyzm wczesnodziecięcy: diagnoza, przebieg, leczenie, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
7. Jurkowski A. (1975). Ontogeneza mowy i myślenia, WSiP, Warszawa.
8. Kaczmarek (1977). Nasze dziecko uczy się mowy, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.
9. Konstantareas M. M, Blackstock B. E., Webster D. Ch. (1992). Autyzm, (tłum. K. Hipp), KTA, Warszawa.
10. Kruk – Lasocka J. (1999). Autyzm czy nie autyzm?, Wydawnictwo Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji, Wrocław.
11. Kruk – Lasocka J. (2001). Pedagogika dzieci z autyzmem i zespołami psychozopodobnymi, [w:] Pedagogika specjalna: praca zbiorowa, Dykcik W. (red.), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
12. Kurecz I. (2005). Psychologia języka i komunikacji, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
13. Młynarska M. (2008). Autyzm w ujęciu psycholingwistycznym. Terapia dyskursywna a teoria umysłu, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
14. Pisula E. (1993). Autyzm: fakty, wątpliwości, opinie, WSPS, Warszawa.

15. Rakowska A. (2003). Język, komunikacja, niepełnosprawność: wybrane zagadnienia, Akademia Pedagogiczna, Kraków.
16. Suchowierska M., Ostaszewski P., Bąbel P. (2012). Terapia behawioralna dzieci z autyzmem, GWP, Sopot.
17. Tomasello M. (2002). Kulturowe źródła ludzkiego poznawania, PIW, Warszawa.
18. Winczura B. (2008). Dziecko z autyzmem. Terapia deficytów poznawczych a teoria umysłu, Impuls, Kraków.
19. Zaleski T. (1992). Opóźniony rozwój mowy, PZWL, Warszawa.

Aneks

Spis tabel

Tabela 1. Schemat zaburzeń językowych w komunikowaniu się dzieci autystycznych.....	15
--	----

Spis narzędzi badawczych

Autorski test logopedyczny.....	30
Wywiad.....	42

I. BADANIE WYMOWY.

Nazywanie przedmiotów na ilustracjach. Co to jest?

Głoski przedniojęzykowo – zębowe: sarna, zegar, cukier, dzwonek, trąbka, doniczka, narty

Głoski przedniojęzykowo – dźwiękowe: szalik, orzechy, czapka, dżdżownica, makaron, rower, rakietka

Głoski środkowojęzykowe: wiśnie, żreback, ćma, dźwig, koń

Głoski tylnojęzykowe: kaktus, kogut, chleb

II. POWTARZANIE ZDAŃ.

Powiedz tak samo/Powtórz.

1. Mama kupiła trzy kilogramy jabłek, ponieważ chciała upiec pyszną szarlotkę i usmażyć racuchy.
2. Dostałem od Świętego Mikołaja dużo prezentów, a najbardziej podobał mi się samochód z klocków lego.
3. Nadia chciała kupić sobie zieloną sukienkę i biały sweterek ale mama kupiła jej spódnicę i bluzkę.
4. Odwiedziłem wczoraj mojego kolegę, ponieważ jest chory i przez kilka dni musi leżeć w łóżku.

III. BADANIE SPRAWNOŚCI NARRACYJNEJ – WIEDZA ZMAGAZYNOWANA W UMYŚLE DZIECKA.

Opowiedz o swojej mamie.

(Podaje podstawowe informacje o swojej mamie: imię i nazwisko, wiek, cechy wyglądu zewnętrznego, cechy charakteru).

IV. BADANIE SPRAWNOŚCI NARRACYJNEJ – OPOWIADANIE HISTORYJKI OBRAZKOWEJ.

Opowiedz historyjkę.

6 – elementowa historyjka obrazkowa o dziewczynce i psie.

(Wyodrębnia osoby, wskazuje miejsce i czas wydarzeń, opowiada ze szczegółami o wydarzeniu, łączy opowiadanie w logiczną całość, ocenia postawę bohaterów).

V. BADANIE MOTORYKI NARZĄDÓW MOWY.

Wykonaj ćwiczenia/ Zrób tak samo:

PRÓBY JĘZYKA:

- Wysuwanie i chowanie języka do jamy ustnej.
- Kierowanie języka do kąćków ust.
- Kierowanie języka do nosa i brody.
- Wykonanie grotu.
- Rozpłaszczanie języka – łopatką.
- Unoszenie języka do podniebienia.
- Ułożenie języka w kształcie rynienki.
- Oblizywanie warg ruchem okrężnym.
- Ruch okrężny języka po zębach.
- Kląskanie językiem.
- Wypychanie policzków językiem przy zamkniętych ustach.

PRÓBY WARG:

- Zaciskanie warg.
- Nakładanie wargi górnej na dolną.
- Nakładanie wargi dolnej na górną.
- Przesuwanie kąćków ust w prawo i w lewo.
- Ściskanie i rozciąganie ust.
- Układanie warg w ryjek.
- Gwizdanie.
- Nadymanie policzków.
- Cmokanie.
- Parskanie, prychnięcie.
- Przepychanie policzków wewnątrz jamy ustnej.

VI. BADANIE PERCEPCJI DŹWIĘKÓW MOWY.

Powiedz „TAK” jeśli usłyszysz takie same słowa, „NIE” - jeśli różne.

DARKA : TARKA

WASTOWA : WASTOWA

GARTAKA : KARTAKA

SAMOZA : SAMOZA

ŚŁOKODA : ŚŁOKODA

MAŻAKA : MASZAKA

TADATARA : GATATARA

RAKOŁOKA : RAKOROKA

WASASALA : WACASALA

ZASZADATA : ZACZADATA

WYNIKI

I. BADANIE WYMOWY

OBRAZEK	POPRAWNIE(+) NIEPOPRAWNIE (-)	UWAGI
<i>Przedniojęzykowo zębowe</i>		
Sarna		
Zegar		
Cukier		
Dzwonek		
Trąbka		
Doniczka		
Narty		
<i>Przedniojęzykowo dźwiękowe</i>		
szalik		
orzechy		
czapka		
dżdżownica		
makaron		
rower		
rakieta		
<i>Środkowojęzykowe</i>		
wiśnie		
źrebak		
ćma		
dźwig		
koń		
<i>Tylnojęzykowe</i>		

kaktus		
kogut		
chleb		

II. POWTARZANIE ZDAŃ

ZDANIE	POPRAWNIE (+) NIEPOPRAWNIE (-)	UWAGI
1		
2		
3		
4		

III. BADANIE SPRAWNOŚCI NARRACYJNEJ – WIEDZA ZMAGAZYNOWANA W UMYŚLE DZIECKA

Wypowiadane komunikaty	Wypowiada (+), nie wypowiada (-)	Uwagi
Podaje podstawowe informacje – imię, nazwisko, wiek itp.		
Określa wzrost – wysoka/niska		
Określa kolor oczu		
Określa kolor włosów		
Określa cechy charakteru		

IV. BADANIE SPRAWNOŚCI NARRACYJNEJ – OPOWIADANIE HISTORYJKI OBRAZKOWEJ

Elementy	opowiada (+)	Uwagi
----------	--------------	-------

uwzględnione w historyjce	nie opowiada (-)	
wyodrębnia osoby		
wskazuje miejsce i czas wydarzeń		
opowiada o wydarzeniu		
łączy opowiadanie w logiczną całość		
ocenia postawę bohaterów		

V. BADANIE MOTORYKI NARZĄDÓW MOWY

Ćwiczenie	Wykonuje (+) Nie wykonuje (-)	Uwagi
Próby języka		
1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		
8		
9		
10		
11		

Próby warg		
1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		
8		
9		
10		
11		

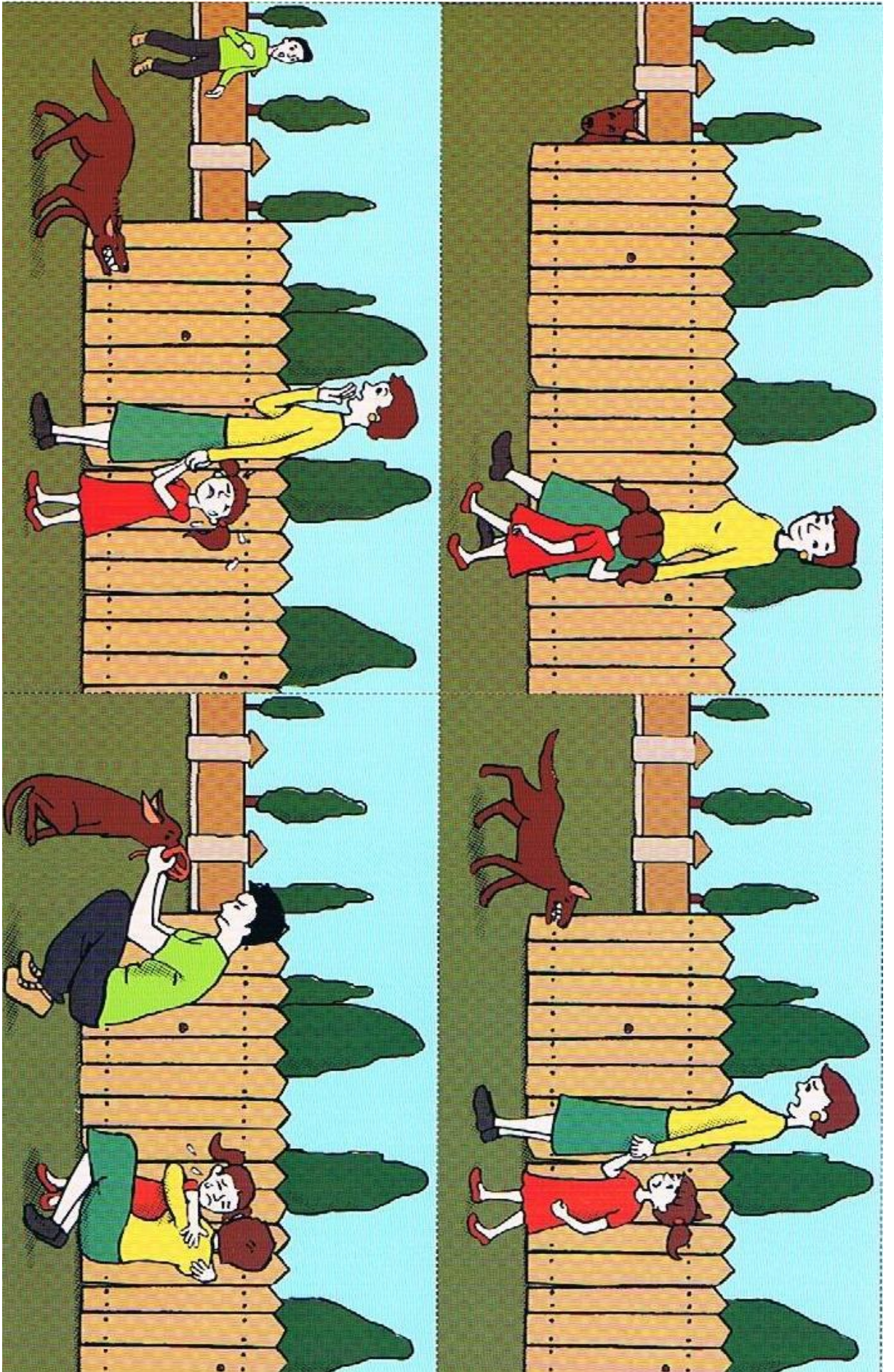
VI. BADANIE PERCEPCJI DŹWIĘKÓW MOWY

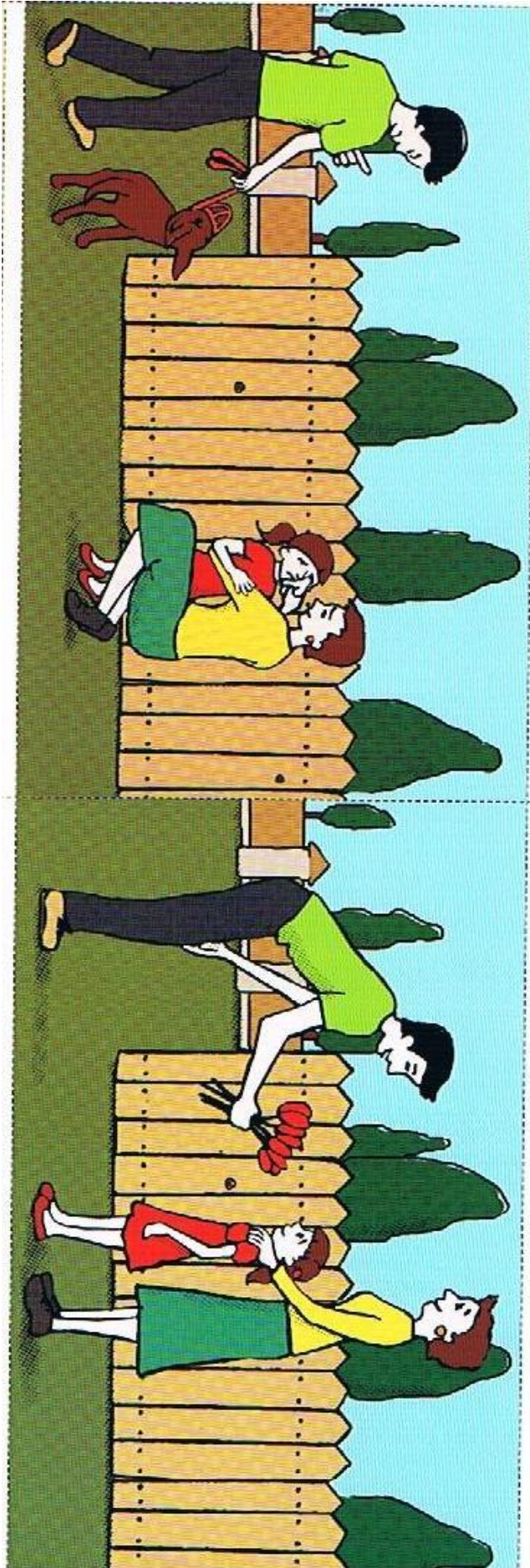
Opozycje fonologiczne	Realizuje (+), nie realizuje (-)	Uwagi
DARKA : TARKA		
WASTOWA : WASTOWA		
GARTAKA : KARTAKA		
SAMOZA : SAMOZA		
ŚŁOKODA : ŚŁOKODA		

MAŽAKA : MASZAKA		
TADATARA : GATATARA		
RAKOLOKA : RAKOROKA		
WASASALA : WACASALA		
ZASZADATA : ZACZADATA		

WYWIAD

BADANY:

Płeć:

Wiek:

Miejsce zam.:

ŚRODOWISKO WYCHOWAWCZE:

MATKA:

Wiek:

Wykształcenie:

Miejsce zam.:

OJCIEC:

Wiek:

Wykształcenie:

Miejsce zam.:

RODZEŃSTWO:

Płeć:

Wiek:

ROZWÓJ MOWY W RODZINIE (opóźnienia/norma – rodzice, rodzeństwo, krewni):

ROZWÓJ PSYCHOFIZYCZNY:

PRZEBIEG CIĄŻY (urazy/choroby matki w okresie ciąży, przyjmowane leki, stres, używki itp.):

PORÓD (naturalny/cesarskie cięcie/inny, o czasie/przed/po czasie, karmienie):

ROZWÓJ MOTORYCZNY:

Siadanie:

Raczkowanie:

Chodzenie:

PRZEBYTE CHOROBY/URAZY:

ROZWÓJ MOWY:

Głuzenie:

Gaworzenie:

Słowa:

Zdania:

ŚRODOWISKO PRZEDSZKOLNE/SZKOLNE:

Żłobek:

Przedszkole:

Szkoła:

CHARAKTERYSTYKA DZIECKA, JEGO ZACHOWAŃ: